

RAPHAËL LEMKIN (1900-1959) I EL CONCEPTE DE GENOCIDI

Ramon ALCOBERRO

El jurista Raphaël Lemkin (1900-1959) fou un personatge decisiu en l'àmbit del pensament polític que, tanmateix, poca gent coneix. "Genocidi", el concepte que ell va forjar, s'ha convertit en un terme habitual per descriure el vessant més sinistre de la història humana. Malgrat que avui "genocidi" és un mot d'ús comú, el creador del concepte, el personatge històric i els seus dos textos més coneguts, *Axis Rule in Occupied Countries* (1944) i *El Crim de Genocidi* (1946), obres fundadores de la teoria dels drets humans, són encara molt poc divulgats. Entendre què és (i què no es) "genocidi" resulta particularment important per a qualsevol teoria sobre els drets humans.

Hi ha individus que en evocar-los avui se'ns apareixen com autèntics herois del pensament, quasi llegendaris. El jurista Raphaël Lemkin n'és un. Lemkin fou un d'aquells mítics jueus centreeuropeus, poliglotes, enderiats i supercultes, que visqueren dues guerres mundials i que van intentar crear les eines conceptuals per entendre la desfeta europea. Va tenir una vida molt difícil i un final terrible (morí en la ruïna i el van haver d'enterrar com a indigent) però la seva importància no ha parat de créixer. Com a teòric de referència en el dret i en la filosofia política és imprescindible per entendre qualsevol teoria del poder en el context de la globalització i dels imperis. La reflexió de Lemkin sobre el significat i les característiques del crim de genocidi –la paraula que ell mateix va inventar– i sobre la manera d'abordar-lo des de dret internacional, resulta imprescindible per entendre alguns dels problemes centrals en la teoria dels drets humans i en la política del nostre temps. La vida mateixa de Lemkin resumeix molt bé les misèries morals del segle XX.

Lemkin va néixer l'any 1900 al poblet de Bezwodne, un llogaret que aleshores tenia 272 habitants en els "Kresy" (els "confins" polonesos), a l'antigament denominada Rutènia Negra, terres sota domini de l'imperi rus, a l'extrem oriental d'Europa, però que històricament han estat russes, lituanes, poloneses i ara bielorusses i que eren lloc de residència i de refugi per a jueus d'aquells que semblen sortir dels quadres de Chagall. Tot i que una llei russa de 1882 prohibia que els jueus tinguessin granges i conreessin la terra, la corrupció de la policia tsarista el despoblament i les immenses distàncies feien que força

jueus tinguessin llogades en aquells confins del món, de forma totalment il·legal, petites propietats agrícoles, malvivint en una economia de subsistència i un clima de violència quasi patològica. Polonesos, russos blancs, lituans, tàtars, caraïtes i jueus vivien barrejats en un espai que semblava fora de la història, on tant els odis ètnics com la misèria eren sinistres.

Néixer en una granja mig perduda al fons del món, en una clariana d'un bosc immens, en contacte amb la natura i lluny de la ciutat, el va formar-lo també des del punt de vista emocional. A la seva autobiografia *Totalment Extraoficial*, Lemkin va escriure: *“Vaig néixer en una regió del món històricament coneguda com la Lituània o la Rússia blanca, on polonesos, russos –o més aviat, rutens– i jueus vivien juntes de feia segles. No s’estimaven i sovint s’enfrontaven, però malgrat aquests tumults, sentien un amor profund per les seves ciutats, les seves colines i les seves riberes. Compartien un sentiment de destí comú que evitava que s’anihilessin completament entre ells”*. A casa tenia una biblioteca i la seva mare era una dona culta, seguidora de les teories pedagògiques de Pestalozzi. Ell mateix explica que li recitava poemes i que entre les seves lectures d’infància hi hagué Tolstoi i *Quo vadis?*, de Henryk Sienkiewicz, una novel·la, avui força oblidada, sobre la persecució dels primers cristians a Roma. Un parell d’anècdotes poden donar idea de la manera com el van influir aquestes obres. Després de llegir Tolstoi, als set anys, va dir a la seva mare que volia fer-se vegetarià –propòsit mantingut durant tres mesos, però que ella va acceptar– i després de llegir el *Quo vadis?* va preguntar-li per què els cristians s’havien deixat portar als lleons sense cridar a la policia – en aquest cas, òbviament, la seva mare va respondre-li preguntant, per la seva banda, si creia que la policia els hauria defensat.

Viure en temps de massacres

Lemkin mateix explica que diversos fets significatius van marcar des de primera hora el seu interès per la temàtica dels drets humans. Del 23 al 26 de juny de 1906, Bialystok, la ciutat més propera al seu poblet, va patir un proqram que va matar setanta persones, en represàlia per l’acció revolucionària d’un treballador jueu de la ciutat. L’escàndol per la brutalitat del proqram fou majúscul, fins i tot dins les coordenades russes, i el soroll va arribar a la Duma que va condemnar l’assassinat com “indigne d’un país civilitzat”; però al cap de dos dies el Tsar va dissoldre el parlament i tot quedà sense càstig. A les seves Memòries també recorda com de petit a casa es discutia el procés Beilis –una mena d’afer Dreyfus rus, on un jueu, Mendel Beilis, fou acusat d’un crim ritual suposadament comès contra un nen de tretze anys, en 1911. El judici celebrat l’any 1913 fou un autèntic escàndol però finalment Beilis fou alliberat de càrrecs per un jurat format per pagesos, malgrat les pressions del president del tribunal. Lemkin recordava que quan va anar a estudiar a Wolkowysk, l’impacte del procés era tan viu que tots els nens jueus eren anomenats “Beilis” despectivament – i com en els dies previs a la sentència: *“Vaig veure clarament com la vida de milions de persones depenia de la votació del jurat. Destrals, martells i pistoles ja estaven preparades mentre el jurat deliberava”*. Amb tot plegat és obvi que havia de tenir una sensibilitat particularment aguditzada respecte a aquests temes. De fet, la seva salut sempre va ser fràgil per la tendència a somatitzar el doler emocional. Com diu ell mateix a la seva autobiografia: *“Pensava amb tanta intensitat que de vegades sentia físicament la tensió de la sang a les venes”* (p. 69 de la trad. espanyola).

La I Guerra Mundial arribà a Wolkowysk l'any 1915 i el jove Lemkin es va haver d'amagar als boscos amb la seva família. Allí va morir de pneumònia el seu germà Samuel però les misèries del panorama polític empitjoraren encara molt més amb l'acabament de la guerra. Davant l'opinió pública, els jueus eren sospitosos d'espionatge a favor d'Alemanya i fins a 400.000 van ser expulsats a Àustria, Hongria i Bohèmia. Quan l'any 1918 Polònia aconseguí la independència, la població catòlica identificava els jueus amb els bolxevics i en un ambient conservador i catòlic el racisme augmentà. Pel Tractat de Riga, els Lemkin passen a ser ciutadans polonesos i Raphaël s'inscriu a la universitat de Lwów (Lviv, Lemberg) on les batesses entre polonesos i ucraïnesos eren constants... i tot sovint els jueus pagaven els plats trencats. En aquell moment parlava set llengües (Ídix, polonès, francès, anglès, alemany i rus) i els estudis de filologia el porten també a Berlín, Heidelberg i París, abans de tornar a Lwów. Lemkin al final de la seva vida va arribar a parlar nou llengües i era capaç de llegir-ne catorze.

Genocidi armeni, genocidi rus

Però el fet que decidí la militància de Lemkin a favor dels drets humans fou el genocidi dels armenis (*Mec Yeterin*) que portà a terme Turquia i, posteriorment, l'assassinat en massa dels kulaks a la Rússia de Stalin. La història ha tendit a silenciar-ho, però més d'un milió i mig d'armenis (cristians) van ser assassinats pels turcs entre 1915 i 1923 mitjançant execucions indiscriminades, fam planificada i deportació... i finalment el carnatge va sortir gratis al govern dels "joves turcs". Tot i haver exercit un nivell de terror brutal i despietat, políticament i jurídica, en la pràctica als assassins dels armenis no els va passar res. Lemkin estava absolutament xocat pel fet que en nom de la sobirania interna dels Estats, la comunitat internacional no va moure ni un dit per salvar aquells desgraciats, ni per castigar els culpables de les massacres. Per a ell, com diu a les seves Memòries, representa tot un escàndol que matar una persona sigui un crim molt penat, mentre que la manca de legislació internacional fa possible matar gent a pilons sense que als assassins els passi res per falta de legislació. La lluita contra l'escàndol moral que representa la manca d'una legislació internacional sobre els crims de masses serà el motor de la seva reflexió al llarg de tota la vida. Lemkin és un jurista mogut per una clara motivació moral. De fet les seves Memòries, especialment als darrers capítols –quan ell se sentia derrotat i sobrevivia en la misèria– són molt clares. Concebia la seva vida com una lluita per tal d'aconseguir que mai més la sobirania interna de cap Estat no pugui ser considerada un criteri que autoritzi un govern a matar milions de persones.

Hi ha un vincle íntim entre la massacre dels armenis i la convenció de 1948 sobre el genocidi que inspirà Lemkin. Una cosa similar va passar amb la sort dels ucraïnesos i amb l'assassinat planificat de milers de pagesos (kulaks) per tal d'assegurar el domini soviètic. La col·lectivització forçosa decidida per Stalin va provocar entre 1931-1934 una misèria espantosa, però al mateix temps va permetre als comunistes controlar Rússia mitjançant el terror i la misèria organitzada. Segons l'estudi d'Ann Applebaum, clàssic sobre aquesta matèria, la *Holodomor* (en ucraïnès "Holod" vol dir fam i "mor" significa extrem) fou organitzada fins al detall pels comunistes i va exterminar el 12,6% de la població ucraïnesa (3,9 milions de morts sobre 31 milions d'habitants). Stéphane Courtois (*L'Arme de la faim dans les crimes de masse des régimes communistes*. París, 2003), diu que Lenin mateix havia

escrit al setembre de 1917 que el monopoli del blat, la cartilla de racionament del pa i el treball forçat eren eines per a assegurar-se el triomf de la revolució. Ucraïna era el graner de blat de Rússia (i d'Europa en bona part) així que destruir la pagesia era tant com assentar el poder soviètic. Aquesta idea, segons la qual el genocidi no és només una forma d'assassinat de masses en temps de guerra, sinó una forma organitzada i global de violència brutal per fer desaparèixer un col·lectiu és fonamental en la noció de genocidi.

L'origen de la teoria dels drets humans universals, i de la reflexió de Lemkin, és inseparable de l'experiència quotidiana que mostra com al segle XX el poder considera les persones com a bèsties sobre les quals es pot exercir qualsevol brutalitat gratuïtament. En elaborar el concepte de genocidi i dotar-lo d'un contingut penal Lemkin tractà d'establir un tallafoc entre la civilització i la barbàrie. Potser "genocidi" és un concepte excessivament genèric i ambigu –com li va retreure Hersch Lauterpatch, que per la seva banda preferia parlar de "crim contra la humanitat"–, però en tot cas definir genocidi i dotar aquest concepte de contingut jurídic va ser, i és també a hores d'ara, una condició imprescindible per posar límits al que un Estat pot fer i per evitar el triomf (definitiu?) de la barbàrie.

Cap a la definició del concepte de genocidi

En la dècada de 1930, Lemkin era jove jurista d'èxit i un alt funcionari del govern polonès interessat pels drets de les minories. L'any 1933 va escriure un informe per a la conferència internacional per a la unificació del dret penal que sota els auspicis de la Societat de Nacions s'havia de produir a Madrid (14 a 20 d'octubre de 1933) –a la qual finalment no va poder assistir perquè el seu ministre li ho impedí. Lemkin hi esbossava el que seria una primera formulació del concepte de genocidi, que maduraria més tard: *"les accions exterminadores dirigides contra col·lectivitats ètniques confessionals o socials siguin quins siguin els motius (polítics, religiosos, etc.) com ara les massacres, els programs i les accions empreses en vistes a arruïnar l'existència econòmica dels membres d'una col·lectivitat"*. La tesi segons la qual el genocidi no consisteix tan sols a matar físicament un grup ètnic, social o religiós, sinó a arruïnar-lo i fer-li impossible la vida, per destruir-lo finalment, és bàsica encara avui per tal d'entendre el que significa un Estat totalitari i genocida. Les armes de la fam, de la misèria, de la negació i la destrucció de la llengua i de la cultura pròpia, l'emigració forçada per tal de diluir la població autòctona, etc. són eines de genocidi tan o més eficaces que l'extermini físic.

Com hem dit, Lemkin no va poder assistir a la conferència de Madrid perquè li ho va impedir el seu ministre, atemorit per una campanya de premsa. Se l'acusà de "insultar els amics alemanys de Polònia"; cosa que vist com va anar la història dels "amics alemanys" no deixa de resultar irònica – tot sigui dit. Però, amb tot, el seu text es va llegir *in absentia* i va provocar l'abandonament de la reunió per part dels representants de l'Alemanya nazi. També Andreï Vychinski, el representant soviètic, s'hi va mostrar en contra. Convé no oblidar que aquest personatge fou, més endavant, el fiscal stalinista dels sinistres processos de Moscou. Però el text va circular imprès per una important editorial de textos jurídics i va tenir un cert recorregut en l'àmbit del dret internacional. La ponència de Madrid és considerada el text previ a la definició que Lemkin feu del genocidi durant la II Guerra Mundial. Que els comunistes i els nazis estiguessin solidàriament en contra de penalitzar el

genocidi no pot sorprendre a ningú per causes òbvies. Tampoc pot sorprendre que Lemkin dimitís aviat del seu càrrec i es dedicés a tasques acadèmiques en una Polònia cada cop més propera al nazisme i a l'ultranacionalisme i que considerava els jueus com un càncer nacional.

La ponència de Madrid és un text interessant, tot i que no hi figura encara la paraula "genocidi" perquè el que després serà anomenat així es desdobra en dos aspectes, "barbàrie" i "vandalisme", dos elements intrínsecs al genocidi, que Lemkin va voler descriure d'una manera el màxim de tècnica i objectiva. Els actes de barbàrie es descriuen així:

Esmentem en primer lloc les accions d'extermini dirigides contra col·lectivitats ètniques, confessionals o socials, qualsevol que siguin els seus motius (polítics, religiosos, etc.), com per exemple les matances, els programes, les accions adreçades a arruïnar l'existència dels membres d'una col·lectivitat, etc.

De la mateixa manera s'inclouen aquí tota mena de manifestacions de brutalitat mitjançant les quals l'individu resulta afectat en la seva dignitat, en el cas que aquests actes d'humiliació tinguin el seu origen en la pugna exterminadora, dirigida contra la col·lectivitat de la qual la víctima forma part.

El vandalisme, per altra part, designava la destrucció d'obres culturals produïdes per una col·lectivitat. Aquesta idea que destruir una cultura és destruir un patrimoni de la humanitat que, per tant, també és genocidi, Lemkin la va reprendre al seu text *El Crim de Genocidi*, presentat en 1944 a les Nacions Unides. Significativament, el govern polonès de l'època va retirar el passaport a Lemkin per impedir-li fer una campanya internacional de conferències en defensa de les seves idees. Situat entre dos països totalitaris – l'Alemanya nazi i la Rússia comunista – tot el que podia esperar era sinistre.

Apàtrida

El març de 1933 els nazis van arribar al poder i el 23 d'agost de 1939 l'Alemanya nazi i la Unió Soviètica van signar el pacte de no agressió que tingué com a conseqüència immediata la invasió de Polònia. La nit plujosa del 1 de setembre de 1939, una de les primeres bombes que van caure sobre Varsòvia va destruir la casa i les propietats de Lemkin. Ell per la seva banda abandonà Varsòvia el 6 de setembre prenent un tren ple a rebotre de fugitiu. Lemkin es converteix en un refugiat per a la resta de la seva vida i va perdre fins a 49 familiars en l'Holocaust. Amagat als boscos durant sis mesos, buscà la manera d'arribar a Suècia i de refer la seva vida. Són anys de misèries i de gent destruïda per la mateixa dificultat de sobreviure. Però ell va afrontar-los amb plena consciència de tenir una missió moral – fins i tot més que jurídica. Al cap. 3 de les seves Memòries expressa en uns paràgrafs trencadors la nova situació de fugitiu:

De dia els avions controlaven el cel amb un furor aterridor i continuaven la seva pluja implacable de foc i destrucció. Estàvem esgotats, per la fam,

la set i una mena de por salvatge. La terra que va ajudar els nostres pares a criar-nos no ens volia més.

La gent persistia en la seva obstinada determinació de mantenir les seves pautes de capteniment humà. No era fàcil. Amb la desintegració de l'Estat com a màxim símbol de l'ordre social, tota la resta de les institucions es van veure afectades.

Després de tota mena de peripècies més que miserioses –*el sabó i l'aigua calenta escassejaven, de manera que l'oportunitat de rentar-se esdevenia una festa*–, Lemkin s'exilia a Suècia amb la intenció d'arribar als Estats Units on se li havia ofert feina. Però el viatge fins Amèrica, malgrat l'ajut que va rebre dels nombrosos contactes que havia fet durant els seus anys de funcionari va ser llarguíssim. Finalment, travessant Rússia amb el Transsiberià, i en un vaixell japonès fins a Vancouver, va arribar-hi el 18 d'abril de 1940.

Qualsevol lector de les Memòries de Lemkin s'adona que ja aleshores era un home amb una única dèria: definir un concepte jurídic, el genocidi, que relliga aspectes moral, polítics i judicials, en favor d'una comprensió humanista de la vida i que expulsi de les relacions humanes la brutalitat i l'odi entre grups. És conscient que té una missió i mentre descriu la seva fugida d'Europa ho expressa així: *“Com a fiscal i com advocat sempre vaig servir al poder i gaudia d'un fals prestigi. Tan sols vaig viure de veritat quan vaig lluitar per un ideal. Dedicaré la resta de la meua vida al meu treball: la proscripció legal de la destrucció dels pobles”*. Parlant a Riga amb el seu amic, l'historiador jueu Simon Dubnow. Lemkin li explicà així el seu projecte:

– Matar un individu és un crim intern; totes les nacions afronten aquest delicte a través dels seus tribunals i per la seva pròpia iniciativa, li vaig respondre. Però l'assassinat d'un poble sencer ha de ser reconegut com un crim internacional, que hauria de preocupar no tan sols a una nació sinó al món sencer. Les nacions haurien de cooperar per castigar aquesta mena de criminals, per evitar futurs assassinats de masses. En el cas que una cosa així comencés un altre cop les nacions haurien d'actuar . A més, l'ofensor afrontarà el judici, no tan sols dels seus contemporanis, sinó també de la Història. – Totalment Extraoficial. Autobiografia, cap. 4; pp. 129-130 de la trad. espanyola.

Un any i mig més tard d'aquesta conversa, Simon Dubnow havia estat assassinat pels alemanys i Lemkin havia arribat als Estats Units. Des d'aleshores treballà en diverses universitats i dedicà la seva energia a convèncer les autoritats nord-americanes de la imminència d'una guerra, de la dimensió de la persecució nazi contra els jueus i del perill sinistre de la teoria jurídica nazi com a eina per a justificar la matança. Entre 1940 i 1941 Lemkin viu bàsicament de treballs menors i s'inicia en l'activisme. Ell mateix explica amb autoironia que es va comprar un trajo blanc amb mitjons blancs i sabates blanques, amb una corbata de seda per poder anar a fer conferències i a parlar arreu on el convidessin. De fet, a finals de 1942 va obtenir una plaça com a consultor del govern nord-americà en la Junta de Guerra Econòmica (*Board of Economic Warfare*) a Charlottesville, Virgínia. Es va

arribar a entrevistar amb el vicepresident Henry Wallace i Roosevelt li va demanar un memoràndum sobre la situació... d'una sola plana, però sense aconseguir res d'efectiu.

Tal com explica Lemkin a les seves Memòries: "... suggeria en aquell full l'adopció d'un tractat que fes del genocidi un crim, el crim dels crims, que fos adoptat per les nacions del món. Un tractat tal trauria la vida de les nacions de les mans dels polítics i li proporcionaria la base sòlida de la llei". Roosevelt es va limitar a demanar-li paciència; però cal observar que si s'hagués fet cas a Lemkin i s'hagués legislat abans sobre genocidi, s'hauria estalviat la crítica fàcil de molts juristes d'extrema dreta que consideren invàlides les sentències de Nuremberg perquè deriven d'una legislació *ex post facto*. Qui sap si una legislació clara sobre el genocidi hauria fet que els jerarques nazis s'ho pensessin (ni que fos una mica) abans de cometre els crims sinistres que van portar-se a la pràctica en el darrer any i mig de la guerra.

Concretant el significat del genocidi

El 24 d'agost de 1941 Winston Churchill (que no es volia referir a les matances de jueus en particular) va parlar en un discurs sobre un "crim sense nom" a propòsit de les massacres de civils durant l'ocupació de Polònia. Aquest crim sense nom és el que Lemkin va designar com a genocidi. Malalt i exhaurit físicament, Lemkin decidí escriure un text que li publicà el govern polonès exiliat a Londres: *The German New Order in Poland* (gener de 1942). El llibre era una denúncia del tracte que els nazis donava a "jueus, polonesos, eslovens i russos" i portava un apèndix amb quatre-centes planes de decrets del govern alemany traduïts a l'anglès. Sovint s'ha observat que significativament no s'hi parla de la situació dels homosexuals. Que el llibre es redactés mentre a la conferència de Wannsee es decidí l'extermini dels jueus té un punt de coincidència tràgica, però diu molt sobre la lucidesa de Lemkin. No està de més recordar que des de la primavera de 1942 els Estats Units sabien perfectament el que estava passant amb els jueus als camps de concentració nazis i no van fer res de pràctic per evitar les matances. Al novembre de 1943, Lemkin acabà de redactar un altre llibre, que de fet és la seva obra cabdal: *L'Europa ocupada sota el poder de l'Eix*, que es publicà en 1944. La paraula genocidi apareix en aquest text de forma central, tot i que no gaire abans Lemkin encara parlava d' "assassinat de pobles".

Vicktor Klemperer va observar en un llibre essencial per entendre els totalitarismes, *LTI. La llengua del Tercer Reich*, que el nazisme va construir un llenguatge nou en la mesura que necessitava forjar una nova realitat. La "*lingua tertii imperii*" (LTI) dels nazis tenia com a objecte convertir antigues paraules en quelcom absurd o inútil i forjar-ne de noves. Klemperer va observar, per exemple, que Hitler, Rosenberg o Goebbels sempre que feien servir la paraula "humanitat" li donaven un sentit irònic. També Orwell, a la mateixa època i a partir de la seva observació de l'estalinisme, va explicar que el poder produeix "novallengua" per fer amagar el que succeeix en la realitat i construir les realitats "paral·leles" que li convenen. És en aquest context de clara consciència de la relació entre el llenguatge i el poder que Lemkin forja el mot "genocidi" per descriure un crim brutal que ha existit sempre però que ara ha agafat un caire industrial i una extensió planetària.

"Temps nous demanen termes nous", diu Lemkin, que considera el genocidi com un procés que no consisteix tan sols en l'assassinat en massa dels opositors, o ni tan sols de tota una col·lectivitat humana, sinó en la decisió, pura i dura, de l'extermini de grups

sencers, usant tota mena d'eines. Afusellar o gasejar persones innocents pel fet de formar part de grups minoritaris són formes de genocidi. Però el genocidi ("aquest mal tan vell com la humanitat") va més enllà de l'assassinat de masses (*Massenmord* o *Völkermord*); bàsicament consisteix en tot un seguit d'actes perfectament coordinats per tal fer impossible la vida (humana) als membres de les minories i dels grups humans estigmatitzats i que, al final, acaben portant a la mort o a l'extinció d'un grup humà. *Völkermord* que textualment significa "assassinat d'una nació sencera" era una paraula ben coneguda en alemany, però el genocidi se situa en un marc molt més ampli.

El genocidi no consisteix tan sols en la mort administrada des del poder. Massacrar un grup ètnic, cultural o religiós és la part més òbvia del genocidi, però no és l'únic que permet definir una acció política de masses com a genocidi. En el genocidi no hi ha només mort; hi ha el desig planificat i constant de destrucció definitiva i arreu d'un grup. S'inicia amb la creació d'estereotips, passa per la marginació de tot un grup de la vida pública i per la prohibició de la llengua i els símbols i acaba amb l'assassinat. Però no tot assassinat de masses és genocidi. Cal que sigui un acte planificat, sincronitzat i que tingui un abast global. Hi ha formes de brutalitat genocida molt més refistolades i eficaces que el fet de matar. Es pot destruir una comunitat fins i tot sense tirar un tret. Administració, policia, legislació, ús de la justícia, restriccions a la propietat, explotació financera a través d'impostos abusius i limitacions de drets i d'oportunitats educatives, etc., són eines que poden contribuir poderosament a l'extensió del genocidi i que fins i tot de vegades han servit per a justificar-lo "de bon rotllo", si cal fer-ho.

Hi pot haver genocidi en temps de pau? La resposta és sí.

Tot genocidi actua simultàniament i d'una manera planificada sobre tres eixos. Destruïx la vida dels individus del grup, destrueix la continuïtat del grup (de vegades, posant dificultats al fet de tenir fills) i destrueix l'herència cultural del grup (començant per la llengua i les tradicions i posant un èmfasi especial en la destrucció dels grups d'intel·lectuals). En opinió de Lemkin no cal que necessàriament es produeixi una massacre per tal que es pugui parlar de genocidi. Aquestes tres formes de destrucció coordinades es poden portar a la pràctica de maneres molt diferents: fent passar gana als membres d'una minoria, dificultant-los l'accés a l'educació, prohibint-los la llengua i l'exercici d'uns determinats oficis, sotmetent la minoria a uns impostos excessius, transferint la riquesa d'una comunitat a una altra, etc. L'important és el resultat final: la mort, la destrucció per a sempre d'un grup lingüístic, racial, social o cultural.

És perfectament possible, segons Lemkin, cometre genocidi en temps de pau. La salut i l'educació poden ser eines eficaces de genocidi en massa quan el govern decideix usar-les contra les minories i no necessiten fer sang. El genocidi, segons Lemkin, té un triple aspecte: implica una acció alhora jurídica, moral i humana. Les lleis, el menyspreu moral i la desfeta per desconsideració de grups minoritaris (per exemple restringint el seu accés a la salut o l'educació) són eines de genocidi que no fan sang però que tenen una eficàcia devastadora. Cap d'aquests tres aspectes és més important que l'altre i tots actuen coordinadament. Però si algun element és central en els escrits de Lemkin és el genocidi cultural, "*Primer cremen*

els llibres i després continuen cremant persones”, va dir un cop, i per això mateix es va sentir especialment frustrat quan no el va poder incloure a la Convenció sobre el Genocidi.

Segons Lemkin un genocidi no és només un crim contra les regles de la guerra. És un crim de masses contra la humanitat dels humans, contra la cultura d'un grup oprimat, contra la seva llengua i les seves tradicions que acaba abocant a l'assassinat i a la degradació de les comunitats minoritzades. Per tal que el genocidi sigui possible cal tota una estructura d'Estat disposada a pagar el preu que calgui per fer desaparèixer un grup humà, una llengua, una religió... Aquest Estat ha d'elaborar un "anti-dret" que gestioni la usurpació i doni aparença de legalitat a l'arbitrarietat, sense permetre's cap vacil·lació, ni cap contemplació. El genocidi no només pretén destruir un poble, una cultura, una religió o una llengua. El seu objectiu fonamental, tal com va saber veure Lemkin, és "establir un ordre nou".

Amb el seu 'ordre nou', els Alemanys han preparat una guerra, no tan sols contra els Estats i els seus exèrcits, sinó contra els pobles. El genocidi és una nova tècnica d'ocupació que té per objectiu sortir guanyador de la guerra, fins i tot si la guerra està perduda”.

Lemkin va ser extraordinàriament lúcid en observar que el pla nazi:

“consistia a guanyar la pau tot i que la guerra estigués perduda, i aquest objectiu es podia aconseguir girant de forma permanent en favor d'Alemanya la balança política i demogràfica europea”.

L'Estat genocida és totalitari; ha de fer notar el seu poder directament en cada circumstància de la vida, per mínima que sigui, procurant que quedi clar als membres de la minoria que no poden esperar res que no sigui la seva extinció. En un Estat genocida a les minories no se'ls permet cap mitjà de vida i se'ls sotmet a esclavatge, sigui directament o a través d'impostos brutals i de dèficits fiscals induïts. Això es pot fer tant en temps de guerra com en temps de pau – i és aquesta la formulació radical del problema que les potències triomfadores de la II Guerra Mundial no van voler plantejar-se. En tot cas, formen part del que cal discutir avui quan hi ha moltes formes de genocidi cultural que estan portant a la desaparició de moltes llengües minoritzades arreu. La destrucció biològica de grups humans, modulada en funció de les necessitats dels opressors, i la privació de mitjans d'existència per tal d'exterminar són eines de genocidi que Lemkin va analitzar pel que fa al cas jueu sota el nazisme, però que com demostren molts altres casos al llarg de la història de la humanitat es poden universalitzar.

Lemkin creia que el genocidi en temps de pau també havia de ser castigat perquè *“produeix tensions internacionals i condueix inevitablement cap a la guerra”*. Evitar la guerra demana, de manera imperativa, evitar les condicions que la fan possible i aturar, mitjançant el poder de la llei, els mecanismes que en temps de pau tendeixen a manipular l'opinió pública i a fer créixer els odis racials, religiosos i culturals.

Nuremberg i el crim contra la humanitat. La polèmica entre Lauterbach i Lemkin

A l'exili americà Lemkin actuà com a assessor jurídic del govern; influí en el període anterior i posterior al Judici de Nuremberg i fou decisiu per a l'adopció per part de les

Nacions Unides de la *Convenció per a la Prevenció i Sanció del delict de Genocidi* que s'adoptà el 9 de desembre de 1948, el dia abans de la Declaració Internacional dels Drets Humans. Com a assessor del jutge Robert Jackson, futur procurador del Tribunal de Nuremberg, Lemkin fou enviat a Londres (20 de juny de 1945) i intentà que el concepte de genocidi fos emprat durant el judici, cosa que no aconseguí. El concepte de genocidi es va usar tan sols d'una manera molt marginal al Tribunal de Nuremberg, donat que el representant anglès s'hi va oposar perquè no apareixia a l'Oxford Dictionary, i va ser substituït pel de "crims contra la humanitat", que és un concepte més "suau" – cosa que per a Lemkin resultava de mal averany.

Cal aturar-se, però, en la qüestió del "crim contra la humanitat" perquè és decisiu. "Crim contra la humanitat" és també una expressió inventada "ad hoc"; l'autor del concepte fou un altre jurista jueu, Hersch Lauterpatch (1897-1960), que havia estudiat, com Lemkin, a la universitat de Lwów. No és segur si ells dos es coneixien personalment. Tot i que seria fàcil suposar-ho, no està, però, documentat. Lauterpatch i Lemkin, ambdós, eren jueus, juristes i polonesos i s'interessaven pel dret internacional i per les víctimes dels conflictes mundials i tenen vides molt paral·leles. Tots dos tingueren, a més, un paper important com a juristes a Nuremberg però les seves opcions conceptuals són prou diferents. Malgrat que un fill de Lauterpatch va morir als camps nazis, i que ell que vivia exiliat a Anglaterra com a professor de dret internacional a la universitat de Cambridge, Lauterpatch era bàsicament un acadèmic i no va tenir, ni de lluny, una militància tan activa com la de Lemkin.

Hi ha un conflicte fonamental entre les doctrines de Lauterpatch i Lemkin, que té conseqüències molt significatives. Lauterpatch, segons Philippe Sands, havia restat deixeble del filòsof jueu Marin Buber, i aquesta és una dada significativa. Buber era contrari al sionisme perquè considerava que era un tipus més de nacionalisme (anti-il·lustrat) i que, a més, instal·lar un estat jueu a Palestina només serviria per crear una nova opressió sobre la població àrab. Aquestes dues idees van marcar fortament Lauterpatch. A més, vivint a Viena havia tingut contactes amb el jurista Hans Kelsen, amb qui compartia una concepció formalista del dret. Per a Lauterpatch l'individu és la unitat última de tot dret i, en conseqüència, no té cap sentit jurídic intervenir sobre reaccions de grups o col·lectius. Lauterpatch considera (contra Lemkin) que el dret no té per funció defensar grups, sinó persones. Evocar el grup resulta indiferent qual que ha estat privat dels drets elementals és l'individu. Clarificar les circumstàncies ajuda a qualificar el crim, però no canvia la seva naturalesa. El crim contra la humanitat tal i com el concep Lauterpatch, té una formulació molt més restrictiva en la seva definició que el genocidi, perquè només es pot cometre en temps de guerra i implica necessàriament una acció de brutal violència –amb morts i responsables individuals. La qualitat (racial, religiosa) de les víctimes és secundària. Per a Lauterpatch fer entrar en la definició de genocidi consideracions culturals, com ara la destrucció de llengües, més aviat enterbolia la qüestió essencial, que era l'assassinat indiscriminat d'éssers humans. "Genocidi" evoca una voluntat de destrucció total i radical que el crim contra la humanitat obvia, per centrar-se només en el fet objectivable de l'assassinat massiu.

Un crim contra la humanitat es produeix contra individus, és concret i datable. No és en tant que tal responsabilitat dels Estats (sinó de les persones que el cometen) i no permet

generalitzacions – en aquest sentit Lauterpatch s'indignava perquè Lemkin parla d'alemanys i no de nazis. Lauterpatch a través del concepte de “crims contra la humanitat” es volia referir a fets, concrets i brutals. Segons el veredict del Tribunal Militar internacional de Nuremberg “crim contra la humanitat” evoca “l'assassinat, l'extermini, l'esclavització, la deportació i qualsevol acte inhumà comès contra totes les poblacions civils abans o al llarg de la guerra, o bé les persecucions per motius polítics, racials o religiosos”. Com es pot veure, aquesta definició exclou el problema de si hi havia o no intencionalitat prèvia en el crim i organització i estructures pensades per a l'extermini. El “crim contra la humanitat” és una qüestió de fet, no de motivacions.

El genocidi, en canvi, s'adreça a grups i inclou tota la planificació (violenta o no) per ofegar i fer desaparèixer un grup humà, cultural, religiós, etc. Per a Lemkin –i això és fonamental– considerar una actuació com a genocidi, no depèn a l'hora de la seva conceptualització, ni de si s'ha pogut dur efectivament a la pràctica (o no), ni de si s'ha realitzat en temps de guerra o de pau. Els procediments tampoc no són determinants per ells mateixos; no té importància si el genocidi es comet de pressa o molt lentament, ni si es produeix en mig d'una guerra o a través d'un estat d'excepció en temps de pau. Allò decisiu és si l'objectiu que es busca és l'extermini d'un grup, no la manera com aquest objectiu es porta a la pràctica. El criteri del genocidi és la intencionalitat assassina i el més secundari és la identitat concreta dels qui moren. El genocidi no assassina persones com a individus. Parlar, escoltar i respondre són activitats que deixen de tenir sentit en aquest context, perquè el decisiu és l'extermini. Tant li fa si es mata en Pau, en Pere o en Berenguera; l'important és que en Pau, en Pere o en Berenguera són membres del grup que es vol exterminar. En el genocidi s'assassina per formar part d'un grup humà i la suposada culpabilitat individual no té cap importància. Si homicidi és matar un humà, genocidi és matar un grup humà.

Cap dirigent nazi fou condemnat a Nuremberg per “genocidi” sinó per crims contra la humanitat. Que al Judici de Nuremberg, el terme “genocidi” aparegués marginalment era un revés important per a Lemkin, però no va impedir que s'anés popularitzant el seu ús. En la seva monografia sobre Lemkin, Olivier Beauvallet (2011) diu que en els 42 volums d'actes i procediments del judici de Nuremberg el terme “genocidi” hi surt 49 vegades i s'hi fa referència en relació a Borman, Himmler, Hitler, Neurath, Reinecke i Rosemberg però en tots excepte en l'últim, les referències són circumstancials.

De fet, segons escriu Philippe Sands a *Carrer Est-Oest*, Lemkin “*Va quedar dessolat pel silenci sobre el genocidi que va venir a fer créixer la seva percepció de Nuremberg com 'un malson'*” La noció de genocidi tenia en contra raons polítiques (els soviètics que estaven fent en aquells anys deportacions massives de poblacions del Caucas no volien que se'n parlés), però també raons de pràctica i de tradició del dret internacional. Els criminals de guerra nazis foren condemnats per planejar i per fer una guerra d'agressió i per crims contra la població civil fets durant la guerra. Però la guerra d'agressió no estava definida jurídicament i, per tant, era difícil introduir una noció com la de genocidi en aquell context. Parlar d'assassinat de masses, per exemple, semblava que ja feia prou el pes i costava acceptar el que tenia d'innovador el concepte de “genocidi”, en la mesura que amb aquest concepte es descrivia com a delictiu no tan sols un fet concret (l'assassinat) sinó la creació

interessada i deliberada de tot un context social, polític i emocional dins el qual fos possible i justificable la destrucció massiva de col·lectivitats.

Cap a la consolidació jurídica del concepte de genocidi

Les tesis de Lemkin van tenir un paper central en el nou ordre jurídic nascut l'endemà de la II Guerra Mundial i articulats a partir de la convicció moral, jurídica i política que el Dret Internacional havia de ser una eina central per evitar que mai més es tornessin a reproduir les brutalitats del nazisme i el feixisme. Significativament, per aconseguir mobilitzar les energies necessàries per a aquest nou ordre jurídic mundial no s'adreça als Estats sinó a l'opinió pública – i rebé el recolzament més significatiu no pas des d'Europa i de les grans potències, sinó des de països secundaris en l'escena mundial (Amèrica Llatina) o que havien aconseguit la seva independència feia relativament poc temps. D'alguna manera, Lemkin fou un dels iniciadors del que avui s'anomena “diplomàcia ciutadana” que no busca mobilitzar governs sinó actuar sobre l'opinió pública per tal que siguin els ciutadans de cada país els qui pressionin sobre els seus representants. Al cap. 8 de *Totalment extraoficial*, fa, a més, una observació que pot resultar significativa si es pensa des d'una perspectiva de gènere:

... he d'afirmar amb tota objectivitat que en 1945 i als anys següents, va ser notable la contribució de la dona en la qüestió del genocidi, individualment i a través de les organitzacions de dones. Hi havia múltiples raons per a això. Les dones, en general, participen en menor mesura en actes violents en comparació als homes; estan més predisposades a oposar-se a la violència. Com a creadores i protectores de la vida, guien els homes en els primers passos en el món. Els inculquen i fomenten la seva sensibilitat moral. Són les primeres jutges dels nens. Sense saber-ho es converteixen en les creadores de la filosofia moral per a benefici de cada ésser humà.

La formulació del concepte jurídic de genocidi fou objecte d'un llarg debat diplomàtic, en el qual Lemkin intervingué com a consultor i sovint a títol personal, però òbviament no va recollir tota l'extensió del concepte de genocidi que Lemkin defensava. Convé recordar que la Convenció de l'ONU del 9 de desembre de 1948 considera genocidi. “tot acte comés amb la intenció de destruir totalment o en part, un grup nacional, ètnic, racial o religiós” i que aquesta formulació exclou de la consideració de genocidi l'intent d'assassinat o els atacs contra membres de grups polítics, així com els actes de despoblament forçat. Aquesta fou una exigència de l'URSS que es va atendre per raons polítiques però que sempre ha limitat l'eficàcia de la Convenció. Tot cal dir-ho, els soviètics van proposar que es considerés genocidi també la prohibició de l'ús de la llengua pròpia d'un grup i impedir als membres d'un grup l'escolarització en llengua pròpia, cosa que hauria fet entrar França en el grup dels estats genocides (per la discriminació contra el català, el basc, el bretó, l'arpià o l'occità). Com que França no estava, ni molt menys, disposada a acceptar aquesta referència, es va transigir amb els desigs del camarada Stalin i uns i altres es van tapar les vergonyes. Ni es parlava d'eliminació física dels opositors ni d'extermini d'una cultura – i tots tan amples.

El 2 d'octubre de 1948, Lemkin va publicar un article al diari francès *Le Monde* on diferencia tres categories, el genocidi físic, el biològic i el cultural – no menys important perquè cada cultura és una part de la civilització universal. Nuremberg només fou un judici per enfrontar una conducta en temps de guerra. El genocidi, dissortadament, és una qüestió molt més extensa. Aplicar tot un feix de mesures que no impliquen necessàriament l'assassinat en massa (la depuració de mestres i intel·lectuals, posar dificultats a la llengua d'un grup per poder accedir a l'espai públic, minoritzar i folkloritzar una cultura, promocionar l'autoodi dels minoritzats...) pot ser més efectiu que tancar la gent en camps de concentració o assassinar directament.

Genocidi en tant que concepte jurídic

A partir de 1948 Lemkin va insistir en la singular importància del genocidi cultural que per a ell està molt vinculat a la destrucció de les elits i a l'ús de l'ensenyament obligatori per desarrelar els infants de la seva tradició cultural autòctona. Tot allò que signifiqui interrompre la continuïtat cultural d'un grup, minoritzar-lo o impedir-li la subsistència, és genocidi, però la traducció jurídica del genocidi cultural és complexa. L'èxit de Lemkin fou, evidentment, haver aconseguit l'adopció del projecte del *Conveni per a la Prevenció i la Sanció del Delicte de Genocidi*, aprovat el 19 de desembre de 1948 i que defineix així aquest delicte:

Article 2

En el present Conveni s'entén per genocidi qualsevol dels actes esmentats a continuació, perpetrats amb la intenció de destruir, total o parcialment, un grup nacional, ètnic, racial o religiós, com a tal:

- (a) Matança de membres del grup;*
- (b) Lesió greu a la integritat física o mental dels membres del grup;*
- (c) Sotmetiment intencional del grup a condicions d'existència calculades per a la seva destrucció física total o parcial [inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part];*
- (d) Imposició de mesures tendents a impedir els naixements al sí del grup;*
- (e) Trasllat forçós de nens d'un grup a un altre.*

L'endemà (10 de desembre) s'aprovà la Declaració Universal dels drets de l'Home (48 vots i 9 abstencions), sense que aquest text s'associés a la Convenció sobre el genocidi. Ni Lemkin ni les potències guanyadores de la Guerra Mundial ho van voler. La Declaració Universal dels Drets Humans és únicament declarativa, mentre la Convenció sobre el genocidi obre el camp a una acció jurídica – diferència que es va voler deixar clara en no vincular aquests dos textos.

Després d'aquest èxit, Lemkin emocionalment esgotat va haver de ser ingressat a l'hospital durant tres setmanes. En certa manera, a partir d'aquí el seu paper es va tornant

cada cop més opac. Havia aconseguit el seu gran èxit i, d'ara endavant, se'l va anar retirant d'escena i se li va limitar el finançament i l'accés als mitjans de comunicació. Una manera sofisticada d'impedir que la Convenció funcionés era evitar que fos ratificada per un nombre suficient d'Estats; i això és el que van fer, sobretot, els Estats Units: utilitzar la diplomàcia per a que els Estats alentissin o directament prescindissin del document i retallar les fonts de finançament dels grups que lluitaven contra el genocidi. A les seves Memòries, Lemkin explica que va arribar fins i tot a passar gana quan les institucions acadèmiques i jurídiques nord-americanes el van escombrar.

El Conveni es va mantenir a part de la Declaració Universal bàsicament perquè, tal com explica Lemkin mateix: *“La Declaració de Drets Humans era només una enunciació de principis generals. No tenia força vinculant obligatòria com a Dret Internacional (...) i en ser una Declaració no pot ser aplicada coercitivament com a Dret”* D'una manera més clara: *“La Declaració de Drets Humans és tan sols una cita de nuvis. La Convenció sobre el Genocidi és un matrimoni”*. Aquesta és la seva virtut, però també el seu perill.

“Genocidi” era, per la seva mateixa radicalitat, un concepte massa perillós per a qualsevol Estat imperialista sobretot perquè obria la possibilitat de discutir el tema del genocidi cultural (substitució lingüística, de tradicions, de monuments etc.), que és el que sempre han fet tots els imperis; i, a més, el concepte resultava complicat d'usar en els casos de guerres civils. Per això mateix Gran Bretanya es va negar a ratificar el tractat, La URSS no ho va fer fins 1954 i Estats Units fins al 1984 quan Ronald Reagan va decidir signar-lo per iniciativa personal. Parlar de “genocidi” en el moment de la descolonització posterior a la 2ª Guerra Mundial obligava els Estats a emmirallar-se d'una manera no gens còmoda; i en la situació de la guerra freda no era benvinguda cap referència a la barbàrie moral. Resultava més fàcil obviar-ho tot plegat.

Lemkin havia acceptat que, tot i considerar-lo una qüestió determinant, no hi hagués a la Convenció cap referència explícita a la qüestió del genocidi cultural (*“en aquest afer el vent no bufava a favor meu”*), però aquesta renúncia no li va servir de res. Malgrat considerar que el menyspreu i la minusvaloració de les cultures era la llavor de la violència física, aquest plantejament no se li acceptà, en la mesura que trencava amb la dinàmica dels Estats imperialistes. Fins a la seva mort Lemkin fou un personatge incòmode, un acadèmic de mal situar, un emigrant sospitós el típic “paio molt pesat” que pretenia no girar pàgina davant unes situacions d'injustícia i de misèria moral que les pròsperes societats de la postguerra més aviat volien oblidar al preu que fos. Lemkin fins a la seva mort fou un marginal en tota l'extensió de la paraula. Ja no servia per a fonamentar l'acusació al nazisme derrotat i, a més, era jueu (val a dir sospitós d'ofici). No va tenir problemes per acceptar finançament provinent de grups anticomunistes nord-americans per denunciar la situació de les repúbliques bàltiques i cada cop més s'anà aïllant. Va escriure la seva autobiografia (*Totally Unofficial*) que no va poder veure publicada en vida, perquè l'editorial Simon and Schuster, en considerar que no explicava “la mecànica que capaç de transformar una convicció apassionada en llei internacional”, i inicià la redacció d'una història dels genocidis que havia de tenir cinc volums però que mai va concloure. El darrer Lemkin és un lluitador heroic però un home desfet, tant des del punt de vista físic com emocional. Al darrer capítol, inconcús, de les seves Memòries ho explica en to dramàtic:

Estic virtualment sense recursos en aquest moment. Demano diners prestats als meus amics a N. Y. per viatjar a Washington, després demano prestats diners als meus amics a Wahington per reemborsar a la gent de N.Y. La factura del meu hotel a N.Y. resta impagada durant diverses setmanes. Els insults premeditats del grup a l'ascensor. (...) Em trobo defensant una causa sagrada mentre vesteixo roba foradada. Els meus amics a Nacions Unides "conspiren" per tal que mengi al menys un cop al dia. Estic avergonyit i miro de limitar el meu menjar a una mica de sopa quan em conviden...

En el context de la Guerra Freda els darrers anys de Lemkin resultaren sinistres, va patir campanyes de descrèdit i tant la seva persona com la seva obra es van difuminar en l'escena pública. En el món jurídic Lemkin tenia enemics molt poderosos i el sistema de lobby que havia usat per fer aprovar la Convenció – que consistia a donar protagonisme a països petits per tal que pressionessin les grans potències– el feu sospitós per als nord-americans que temien la consolidació política en l'escena internacional del que aleshores s'anomenava el Tercer Món. A més, el govern anglès temia que el concepte de genocidi fos usat pels moviments independentistes dels països colonitzats. Ja l'any 1946, Hans Kelsen (el teòric del dret que havia creat l'estructura jurídica de la República de Weimar i que amb la seva pseudo modernor feu possible l'ascens del nazisme – que arribà al poder des de la legalitat) publicà una crítica brutal a les tesis de Lemkin (California Law Review, 1 de març de 1946). Per a Kelsen el concepte de genocidi era més polític que jurídic: "Jurídicament, els fets que haurien de ser qualificats per aquest concepte constitueixen actes il·lícits definits pel dret criminal i internacional; i cap sanció no pot ser establerta sinó les ja previstes pel dret existent". Genocidi era per a Kelsen només un nom nou per a crims vells i l'autoritat del teòric, que formà diverses generacions de juristes nord-americans, serví per tancar el debat. Tampoc Arendt utilitzà gaire el concepte de genocidi (i sí el de "crim contra la humanitat") i mai no esmenta Lemkin als seus escrits. Arendt i Lemkin haurien estat d'acord a considerar que la víctima última del genocidi no seria un grup concret, sinó la humanitat en el seu conjunt, però la trobada de les dues obres mai no es va produir.

Després de la Guerra, Lemkin és un home traumatitzat, que busca desesperadament recolzament internacional per a la seva causa però que es troba amb el fet ineluctable que Estats Units es negava a signar la Convenció. El 28 d'agost de 1959 Raphael Lemkin va morir a Nova York, sense ni cinc i víctima d'una crisi cardíaca, quan estava esperant l'autobús. A la cerimònia del seu enterrament, que va haver de pagar l'American Jewish Committee, tan sols hi van acudir set persones i el seu arxiu personal es va dispersar entre diverses entitats. Des d'aleshores i al llarg de dècades Lemkin va caure en l'oblit. Només l'aparició l'any 2002 del llibre de la professora de Harvard, Samantha Power: *A problem from Hell. America in the Age of Genocide* va permetre recuperar la seva figura – bàsicament perquè Powell fou membre del Consell Nacional de Seguretat dels Estats Units durant la presidència d'Obama.

Els debats que deixà oberts el concepte de genocidi

Ja hem esmentat el debat entre Lemkin i Hersch Lauterpatch sobre la diferència jurídica i política que implica l'ús del concepte de genocidi respecte al de crim contra la humanitat.

Però el que interessa ara és remarcar que la noció de “genocidi” designa un punt de no retorn per a la política. És un concepte-límit, del qual no es pot prescindir per a la definició d’un ideal moral civilitzatori i per a una gestió dels drets humans. Representa l’intolerable, allò que no es pot fer de cap de les maneres en la relació entre els Estats, però també en la conducta entre el poder d’un govern i els seus propis nacionals. Impedir i preveure activament el genocidi és un axioma o un principi de mínims de la política internacional (i de la relació entre els governs dels Estats i les minories que hi viuen). Però els termes de la Convenció del 9 de desembre de 1948 no exhaureixen el significat moral i polític que fa significatiu el concepte de genocidi. Lemkin sempre va saber que la definició de genocidi adoptada per Nacions Unides era imprecisa. És fàcil entendre que en la formulació de l’article 2º s’hi va escolar una ambigüitat estructural que ha tingut conseqüències difícils de gestionar. Quan es diu que genocidi són actes “*perpetrats amb la intenció de destruir, total o parcialment*” el problema és què signifiquen dues paraules: “intenció” i “parcialment”. Convé preguntar-se si la intenció he de ser explícita, manifesta i sistemàtica o n’hi ha prou que sigui implícita. Si ens situem en el primer cas, pràcticament només l’Holocaust jueu seria un genocidi. D’altra banda, ¿hi poden haver genocidis “parcials”, que en part ho siguin i en part no? L’esterilització o l’eugenesia ¿són, o no, pràctiques genocides?

Per aquesta esquerra s’han evaporat, de fet, moltes situacions de genocidi –i molt especialment les vinculades al colonialisme. Encara avui (2019) les només reconeixen oficialment quatre genocidis: el dels nazis sobre els jueus i els gitanos (que donà origen al tribunal de Nuremberg), el de Cambodja (1975-1979), les matances dels Tutsis a Rwanda (1994) i la massacre de Srebrenica (Bòsnia-Hercegovina, 1995). Aquestes dues darreres han estat qualificades explícitament com a genocidis pel Tribunal Penal Internacional, però l’any 2015 Rússia va vetar que l’ONU reconegués el genocidi de Srebrenica, malgrat la sentència del Tribunal Internacional. Pel que fa al genocidi Armeni de 1915-1916, només alguns països el consideren oficialment com a tal. De fet, els Tribunals creats per l’ONU per reprimir les violacions greus del dret humanitari a l’ex-Iugoslàvia i a Rwanda van ser les primeres jurisdiccions que aplicaren la Convenció del 48. Com és obvi el balanç és molt magre. Que a hores d’ara no sigui considerat genocidi l’assassinat de milers de persones en la colonització belga del Congo o en la guerra d’Algèria és entre indignant i sorprenent.

D’altra banda –i malgrat el títol oficial del document– la Convenció per a la Prevenció i la Sanció del Delicte de Genocidi adoptada per les Nacions Unides l’any 1948 no estipula res sobre la qüestió de la prevenció del genocidi, tot i que sovint els odis racials s’han anat covant durant molts anys abans d’esclatar sense que hagi estat possible aturar-los. Un tema particularment complicat en l’anàlisi del concepte de genocidi és el que plantegen les problemàtiques de les guerres civils. L’assassinat indiscriminat de religiosos i de creients catòlics durant la guerra civil del 1936-1939 –i a l’altra bàndol, el de mestres i professors republicans per part del franquisme– ¿és genocidi? Independentment de l’articulat estricte de la Convenció del 1948, el fet que durant quaranta anys el franquisme prohibís l’educació en llengua catalana (tot i autoritzar tímidament algunes activitats voluntàries en horari extraescolar) ¿és genocidi? La pràctica extinció de l’occità i del català a França, sistemàticament organitzada per l’estat des dels darrers anys del segle XIX fins avui en dia ¿és genocidi?

Per a molts autors el fet que la paraula “genocidi” s'utilitzi selectivament mostra que només és un artifici retòric, un mot d'ús bàsicament propagandístic –i que va resultar especialment útil en la propaganda nord-americana contra el sistema comunista. Molts estats fallits són genocides però són també la conseqüència d'un previ fracàs (la colonització, l'existència d'unes elits criolles extractives i brutals), etc., que els feia inviables. En aquest cas, ¿cal denunciar les metròpolis que van donar origen a Estats que ja des de l'inici se sabia que no podrien ser efectius? L'ús selectiu de la paraula genocidi mereix una consideració peculiar. Que la paraula “genocidi” sigui adient o no per a descriure la política d'Israel contra els palestins és avui mateix un tema molt discutit i indubtablement molt discutible. En tot cas, Lemkin va reflexionar sobre aquest tema des de molt abans que existís el nazisme i que es creés l'estat d'Israel. Cal remarcar en tot cas que Lemkin mai va pretendre oposar un genocidi a un altre, ni una massacre a una altra. Òbviament tant el concepte de genocidi com el de crim contra la humanitat sempre tindran detractors que els considerin més de caire filosòfic (que en aquest context significa “imprecís”) que no pas jurídics, però la simple existència jurídica del crim té, com a mínim, un important valor preventiu. Si algun aspirant a genocida sap que pot acabar als Tribunals internacionals, com a mínim s'haurà de pensar dues vegades la seva conducta.

És obvi que establir la tipologia dels genocidis ens portaria valorar accions que, al menys en aparença, són molt diferents. Hi ha genocidis disfressats de manament diví i altres que es fan per un càlcul cínic, n'hi ha d'espòradics (que funcionen quasi com a exorcismes en temps de fam, de plagues o en ocasió d'una guerra); n'hi ha que han estat planificats durant anys i altres que no. N'hi ha amb morts i sang abundosa i altres més dissimulats, com ara els que procuren la substitució lingüística o ètnica. Alguns maten milions de persones indiscriminadament i altres se centren en l'assassinat selectiu de les elits d'una cultura per impedir que es puguin trametre coneixements, valors i tradicions. Alguns genocidis es volen justificar mitjançant l'apel·lació a utopies assassines (el comunisme i el feixisme) que sovint es presenten com a ultramoralistes i fins i tot fraternals. Molts autors han explicat que el genocidi va ser un instrument intrínsec a la construcció dels estats-nació unificats. Hi ha, fins i tot, genocides “de bon rotllo” que creuen imprescindible la desaparició d'una llengua o d'una ètnia per tal que triomfi el que ells anomenen “progrés”. Personatges autènticament sinistres de la revolució francesa com l'*abbé* Grégoire no tenien problemes a exigir l'alliberament dels esclaus negres mentre, simultàniament, extirpaven amb una extrema violència institucional la llengua i l'ensenyament en català i en occità “pel bé” dels joves republicans de la França. Quan Renan deia que per tal que existeixi França no pot existir Occitània, no feia res més que rentar la cara a un genocidi cultural immens.

Lemkin no va voler establir mai tipologies de genocidis, ni va posar l'Holocaust com a model universal de genocidi perquè sabia prou història per no considerar-lo ni un fet únic, ni exclusiu. Va donar una gran importància a l'ús de la fam com a eina de genocidi, però en canvi no va arribar a veure com s'usava la destrucció del medi ambient com una eina de genocidi, que és una situació molt pròpia del nostre moment històric. Tampoc va poder veure com s'usaven els mitjans de comunicació de masses per minoritzar les cultures i per destruir les seves tradicions. Si s'entén per genocidi una acció violenta i sagnant, és obvi que avui hi ha un rebuig, fins i tot una repugnància extrema, envers aquestes pràctiques. Però formes de genocidi cultural i de repressió dels drets lingüístics són cada dia més àmpliament

practicades arreu. La lluita contra el genocidi exigeix, en primer lloc, una voluntat política i una ciutadania activa en la denúncia de les atrocitats massives per tal d'aturar-les. Els qui perpetren genocidis avui no poden tenir èxit sense el suport d'altres Estats o de grans corporacions multinacionals i la pressió de l'opinió pública és fonamental en aquest àmbit.

Desgraciadament a l'Estat espanyol la negació de l'Holocaust no és delictes des de l'any 2007 per decisió del Tribunal Constitucional. Per més sarcasme, segons la circular 7/2019 sobre les pautes per interpretar els delictes d'odi tipificats en l'article 510 del Codi Penal, emanat de la Fiscalia espanyola (maig de 2019), resulta que una agressió a una persona d'ideologia nazi o la incitació a l'odi contra aquest col·lectiu és una conducta que pot ser inclosa (sic) entre els delictes d'odi. En aquestes condicions de misèria en l'educació cívica, intentar un debat sobre el concepte de genocidi és poc més que una broma. L'Estat espanyol és tradicionalment demofòbic. Qualsevol que conegui la història sap que l'existència d'Espanya s'ha fonamentat sobre el genocidi contra els jueus, contra els pobles indígenes americans i contra les minories nacionals d'idiomes no castellans. La negació de les identitats no-castellanes és el nucli mateix d'una Espanya que ha intentat molt sovint al llarg de la seva història genocidis contra Catalunya (contra la seva cultura, contra la seva llengua, etc.). Conèixer l'obra de Lemkin i usar les seves categories hauria de servir per a una tasca de democratització que l'Estat espanyol té pendent des de fa massa temps.

BIBLIOGRAFIA

Raphaël Lemkin: *Genocidio. Escritos*. Edición y estudio preliminar de Antonio Elorza. Centro de Estudios Constitucionales, 2015

Raphaël Lemkin: *Totalmente Extraoficial. Autobiografía*. Berg Institute, 2018.

Philippe Sands: *Calle Este-Oeste*. Anagrama, 2017.

Samantha Power: *A Problem from Hell. America and the Age of Genocide*, Basic Books, 2002

John Cooper: *Raphaël Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*. Palgrave Macmillan, 2008.

Douglas Irvin-Erickson: *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide*. Penn Press (University of Pennsylvania), 2016.

Olivier Beauvallet: *Lemkin. Face au génocide*. Ed. Michalon. Col. Le Bien Commun, París, 2011.